

Војин Недељковић
Филозофски факултет, Београд

ИЗ АНТИЧКЕ ГЛОТОДИДАКТИКЕ: ПСЕУДОДОСИТЕЈСКИ РАЗГОВОРНИЦИ И ЊИХОВО ДАНАШЊЕ ИЗУЧАВАЊЕ

Сажетак: Међу не тако широко познатим али прилично богатим и разноврсним остацима текстова на којима су се нематерњи говорници учили грчком и латинском језику у античко доба, грчко-латински разговорници познати под именом »псеудодоситејски« издвајају се као упечатљива врста, у којој, међутим, има и много тога неизвесног и нејасног. Ово излагање нуди преглед онога што данас видимо, назиремо или можемо претпоставити у вези с дидактичком праксом којој су разговорници у своје време служили, лицима која су типично имала удела у настави, процедурама учења, па и резултатима који су се постизали. Показује се да је иза утиска непосредности и интуитивности који ови стари текстови могу оставити на модерног глотодидактичара заправо скривена једна релативно софистицирана и фино подешена језичка поука. Најзад, у главним цртама описује се и разлика између намене коју су разговорници изворно имали и мотивације с којом се они данас изучавају, и извлаче се главне консеквенце те неједнакости.

Кључне речи: учење језика, двојезични текст, разговорник.

Под именом *Hermeneumata Pseudodositheana* разумева се скупина глотодидактичких списа сачуваних у западној рукописној предаји и у њој делимице везаних уз позноантичку (IV в.) Доситејеву граматiku.¹ Билингвални, ти су се списи у средњем веку користили за учење грчкога на бази латинског. Међутим, материјал који сачињава *Hermeneumata* античког је порекла: то је јасно, између осталог, из фрагмената исте или сличне садржине сачуваних по античким папирусима. Рачуна се да и у самој антици тај материјал служио, циркулисао и бивао поправљан, доправљан и преправљан током више стотина година; грубо говорећи, од I до VI века. Његова намена тада је била, бар добрим делом, другачија од оне потоње: не да се Латини уче грчком, већ да се Грци и уопште људи из »грчке« половине римског света уче латинском,² чије се познавање показивало, нарочито од времена Диоклецијановог и Константиновог, пожељним за житеље источних области који су тражили себи места у структурама римске државе и војске. То јест, за разлику од

1 Flammini 2004, v. За Доситеја в. увидну расправу у издању Bonnet 2005.

2 Врло практичан табеларни преглед сачуваног латинског дидактичког материјала за хеленофоне дала је Dickey 2012–2015, 1.7–10.

грчкога, који се учио не само као *lingua franca* античког Медитерана већ и као језик високе културе – једном речју, први страни језик за свакога коме није био матерњи – учење латинског није међу нелатинима била ствар општег обичаја,³ већ се тај језик махом учио по конкретним потребама посла или с каријером у перспективи.⁴

На колико се примарних, у основи различитих текстова своде многобројне варијанте *Hermeneumata Pseudodositheana* по рукописима, тешко је питање. Издање које је дуго било меродавно, будући више дипломатичког него критичког типа, више је презентовало него тумачило рукописну предају.⁵ У новије време, питање класификације сачуваног материјала и критичког третирања предаје *Hermeneumata* почело се одлучније решавати; плод тога рада је ново двотомно издање у кембричкој серији класичних текстова и коментара.⁶ Оно почива на критички заснованој претпоставци да се *Hermeneumata* у расположивој предаји своде на шест различитих списа, именованих по најважнијим рукописима у којим се налазе.⁷

Поред глосираних спискова речи сачињених што по алфабетском што по тематском принципу,⁸ и поред кратких двојезичних текстова на подесне теме сабраних у својеврсне мале читанке, *Hermeneumata* садрже, као најсликовитију и умногоне главну ствар, разговорнике – *colloquia*. При критичкој идентификацији споменутих шест верзија *hermeneumata* разговорници се узимају као битан фактор, па се и сами зову по рукописима из предаје:⁹

- *Colloquia Monacensia-Einsidlensia*, ME и нешто познији ME2, из истоимених *hermeneumata*;
- *Colloquium Harleianum*, H, из *Hermeneumata Leidensia-Amploniana*;
- *Colloquium Leidense-Stephani*, LS, из *Hermeneumata Bruxellensia*;
- *Colloquium Stephani*, S, из истоимених *hermeneumata*;
- *Colloquium Celtis*, C, из истоимених *hermeneumata*;
- *Colloquium Montepessulanum*, Mp, из истоимених *hermeneumata*.

Изричито циљ раговорника био је оспособљавање за усмену комуникацију. Штавише, сачувани латински дидактички материјал старији од III в. показује, скоро без изузетка, ту особитост што у њему нема латинског писма већ су латинске речи исписане грчким словима:¹⁰ у то време и тим начином, дакле, језик се по прилици учио *једино* ради разговора. Насупрот томе, почев од III в. имамо доста папируског

3 У једном радо цитираном пасажу Либаније се жали да за грчко беседништво више нико нема времена, јер сви уче латински (*Lib. Or.* 43.4–5). Упркос значају тог сведочанства, саме те речи треба узети као хиперболу.

4 Rochette 2008, нарочито одељак 2 («Les hellénophones et le latin»); Dickey 2015, 31. За дијалектологију »језик власти (латински) ~ језик културе (грчки)« упор. Темистијевоу беседу 6, 71с, и Либанијево писмо 668 (Dagron 1969, 25).

5 Gloss. 3; уз то и Dionisotti 1982 за тзв. *Hermeneumata Celtis*. Слично се може рећи и за Лајденска *hermeneumata* како их је издао Flammini 2004.

6 Dickey 2012–2015.

7 *Hermeneumata Monacensia-Einsidlensia*; *Leidensia-Amploniana*; *Bruxellensia*; *Stephani*; *Celtis*; *Montepessulana*. Овамо се не прибарају *Hermeneumata Vaticana*, која се састоје само од капитула (в. фусн. 8), и која су толико преобразена средњовековним преправкама да остају ван схеме коју следе остала *hermeneumata*.

8 Технички, оне прве обично називамо *glossaria*, а потоње – *capitula*.

9 Према Dickey 2012–2015, 1.30–31.

10 Као знаменит изузетак слови О.Мах. 356, остракон с краја I / почетка II века (Mertens/Pack 3, бр. 3012.01), на којем се чита низ латиничних слова с именима натписаним грчки.

и другог материјала који сведочи како се хеленофоним ученицима презентирала латиница: ово указује на пораст и, потом, превагу наставе срачунате на овладавање латинским и у писменом виду.¹¹ Али разуме се да су и у том новом склопу разговорници остајали при својој природној намени: да се из њих учи разговорни језик.

Као ђаци које треба поучити конверзацији на једном месту се изричито спомињу »сва деца, како мања тако и већа«. ¹² Тачан профил тих двеју категорија остаје нејасан, али да су се у једној те истој школи, код истог учитеља, деца доиста распоређивала у бар две узрасне групе, то следи и из једног детаља у опису школске наставе који ћемо и ми овде размотрити.¹³

О циљаној публици нешто нам говори и сама садржина разговорника. Уопште узев, разговорници скицирају животну рутину од јутра до вечери у урбаној средини: устајање из постеље, школу, новчане послове, куповину, ручак, дружење с пријатељима, јавно купатило, вечер(инк)у, легање у постељу. Ово не пролази без недоследности и конфузије, што проистиче из саме природе ових списа, компилаторне и кумулативне. Свеједно, субјект дневне рутине испрва је дечак школарец, који с јутра устаје, спрема се за школу, одлази к учитељу и тамо учи. На име примера, ево једног одломка из Разговорника минхенско-ајнзиделског (МЕ, поглавље 2, одељци *a-s*):¹⁴

<i>a</i> Ὅρθρου ἐγρηγόρησα ἐξ ὕπνου· ἀνέστην ἐκ τῆς κλίνης, ἐκάθισα, ἔλαβον ὑποδεσμίδας, καλίγια· ὑπεδησάμην·	Ante lucem vigilavi de somno; surrexi de lecto, sedi, accēpi pedules, caligas; calciavi me;	У зору (<i>лаи.</i> : Пред зору) се пробудих иза сна; устадох из кревета, седох, узех обојке (?), чизме; обух се;
<i>b</i> ἤπιησα ὕδωρ εἰς ὄψιν· νίπτομαι πρῶτον τὰς χεῖρας, εἶτα τὴν ὄψιν ἐνιψάμην· ἀπέμαζα.	poposci aquam ad faciem; lavo primo manus, deinde faciem lavi; extersi.	заисках воде за лице; умијем најпре руке, затим умих лице; убрисах се.
<i>c</i> Ἀπέθηκα τὴν ἐγκοίμητραν· ἔλαβον χιτῶνα πρὸς τὸ σῶμα· περιεζωσάμην· ἤλειψα τὴν κεφαλὴν μου καὶ ἐκτένισα·	Deposui dormitoriam; accēpi tuni- cam ad corpus; praecinxi me; unxi caput meum et pectinavi;	Свукох спаваћу хаљину; узех тунику за уз тело; опасах се; помазах главу и очешљах се;
<i>d</i> ἐποίησα περὶ τὸν τράχηλον ἀναβόλαιον· ἐνεδυσάμην ἐπενδύτην λευκὴν· ἐπάνω ἐνδύομαι φελόνην.	feci circa collum pallam; indui me superariam albam; supra induo paenulam.	ставих око врата мараму; обукох се у бели огртач; озго обучем кабаницу.
<i>e</i> Προῆλθον ἐκ τοῦ κοιτῶνος σὺν τῷ παιδαγωγῷ καὶ σὺν τῇ τροφῷ ἀσπάσασθα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα.	Processi de cubiculo cum paedagogo et cum nutrice salutare patrem et matrem.	Изађох из спаваонице с педагогом и с дадиљом, да поздравим оца и матер.
<i>f</i> Ἀμφοτέρους ἤσπασάμην καὶ καταφίλησα, καὶ οὕτως καταβαίνω ἐξ οἴκου.	Ambos salutavi et osculatus sum, et sic descendi de domo.	Обоје поздравих и пољубих, и тако пођем (<i>лаи.</i> : пођох) од куће.

11 Dickey 2012–2015, 1.10.

12 МЕ, 3b ὁμιλία, ἀναστροφή, триβή καθημερινή ὀφείλει δοθῆναι πᾶσιν τοῖς παισίν, τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεζύσοις, ἐπειδὴ ἀναγκαῖά εἰσιν / *sermo, conversatio, usus cottidianus debet dari omnibus pueris, minoribus et maioribus, quoniam necessaria sunt.*

13 МЕ, 2m: »малишанима«, који се тек описмењују, диктира »један од великих«.

14 Текст према Dickey 2012–2015, 1.104–108.

<p><i>g</i> Ἀπέρχομαι εἰς τὴν σχολήν. Εἰσηλθὼν, εἶπον· Χαῖρε καθηγητά, καὶ αὐτὸς με κατεφίλησεν καὶ ἀντησπάσατο.</p>	<p>Eo in scholam. Introivi, dixi: Ave magister, et ipse me osculatus est et resalutavit.</p>	<p>Одем у школу. Уђох, рекох: Здраво, учитељу!, и он ме пољуби и отпоздрави.</p>
<p><i>h</i> Ἐπιδίδωσίν μοι ὁ παῖς ὁ ἐμὸς καμπροφύρος πινακίδας, θήκην γραφείων, παραγραφίδα.</p>	<p>Porrexit mihi puer meus scriniarius tabulas, thecam graphiarum, praeductorium.</p>	<p>Мој слуга тоболоноша додаде ми таблице, кутију с писаљкама, лењир.</p>
<p><i>i</i> Τῷ ἐμῷ τόπῳ καθήμενος λειαινῶ. Παραγράφῳ πρὸς τὸν ὑπογραμμὸν· γράψας δὲ δεικνύω τῷ διδασκάλῳ· ἐδιώρθωσεν, ἐχάραξεν.</p>	<p>Loco meo sedens deleo. Praeduco ad praescriptum; ut scripsi, ostendo magistro; emendavit, induxit.</p>	<p>Седећи на свом месту, поравнам (<i>λαι.</i>: побришем) [таблицу]. Извучем [линије] према обрасцу. Написавши [задатак], покажем учитељу. Он поправи, прешкраба.</p>
<p><i>j</i> Κελεύει με ἀναγινώσκειν. Κελευσθεὶς ἄλλῳ δέδωκα. Ἐκμανθάνω ἐρμηνεύματα, ἀπέδωκα.</p>	<p>Jubet me legere. Jussus alio dedi. Edisco interpretamenta, reddidi.</p>	<p>Заповеди ми да читам. На заповест дадох [књигу] другоме. Научим глосар, [и] бих преслишан.</p>
<p><i>k</i> Ἄλλ' εὐθέως ὑπαγόρευσέν μοι συμμαθητής. Καὶ σύ, φησιν, ὑπαγόρευσόν μοι. Εἶπον αὐτῷ· Ἀπόδος πρῶτον.</p>	<p>Sed statim dictavit mihi condiscipulus. Et tu, inquit, dicta mihi. Dixi ei: Redde primo.</p>	<p>Одмах затим писах по диктату друга. Диктирај и ти мени! рече он. Рекох му: Прво се дај преслишати.</p>
<p><i>l</i> Καὶ εἶπέν μοι· Οὐκ εἶδες ὅτε ἀπεδίδων πρότερόν σου; Καὶ εἶπον· Ψεῦδη, οὐκ ἀπέδωκας. Οὐ ψεῦδομαι. Εἰ ἀληθῆ λέγεις, ἀναδίδωμι.</p>	<p>Et dixit mihi: Non vidisti cum redderem prior te? Et dixi: Mentiris, non reddidisti. Non mentior. Si verum dicis, dicto.</p>	<p>А он ми рече: Ниси [ли] видео кад сам био преслишаван пре тебе? А ја рекох: Лажеш, ниси преслишан. – Не лажем. – Ако говориш истину, [ево] диктирам [ти].</p>
<p><i>m</i> Ἐν τούτοις κελεύσαντος καθηγητοῦ ἐγείρονται οἱ μικροὶ πρὸς τὰ στοιχεῖα, καὶ τὰς συλλαβὰς κατέλεξεν τούτοις εἷς τῶν μειζόνων.</p>	<p>Inter haec jussu magistri surgunt pusilli ad elementa, et syllabas praebuit eis unus de majoribus.</p>	<p>Утом на заповест учитељево устану малишани на [учење] слова, па им је један од старијих [ђака] задавао слогове.</p>
<p><i>n</i> Ἄλλοι πρὸς τὸν ὑποδιδακτὴν τάξει ἀποδιδούσιν, ὀνόματα γράφουσιν, ἢ στίχους ἔγραψαν, καὶ ἐγὼ ἐν τῇ πρώτῃ τάξει ἄμιλλαν ἐξέλαβον.</p>	<p>Alii ad subdoctorem ordine reddunt, nomina scribunt, versus scripserunt, et ego in prima classe dictatum excepi.</p>	<p>Други се редом преслишају код учитељевог помоћника, напишу имена, написаше стихове, а ја у првом разреду добих диктаг.</p>
<p><i>o</i> Ἐπειτα ὡς ἐκαθίσαμεν, διέρχομαι ὑπομνήματα, γλώσσας, τέχνην.</p>	<p>Deinde ut sedimus, pertranseo commentarium, linguas, artem.</p>	<p>Затим, како седосмо, прођем кроз коментар, глосе, граматику.</p>
<p><i>p</i> Φωνηθεὶς πρὸς ἀνάγνωσιν ἀκούω ἐξηγήσεις, διανοίας, πρόσωπα.</p>	<p>Clamatus ad lectionem audio expositiones, sensus, personas.</p>	<p>Позван на читање, саслушам објашњења, значења, [говорећа] лица.</p>
<p><i>q</i> Ἐπερωτηθεὶς τέχνην ἀπεκρίθην. Πρὸς τίνα λέγει; Τί μέρος λόγου;</p>	<p>Interrogatus artificia respondi. Ad quem, dixit. Quae pars orationis?</p>	<p>Приупитан о граматици, одговорих. Кома се [то лице] обраћа? Која [је то] врста речи?</p>
<p><i>r</i> Ἐκλίνα γένη ὀνομάτων, ἐμέρισα στίχον.</p>	<p>Declinavi genera nominum, partivi versum.</p>	<p>Склоних именичке обрасце по родовима, поделих стих.</p>
<p><i>s</i> Ὡς δὲ ταῦτ' ἐπράξαμεν, ἀπέλυσεν εἰς ἄριστον. Ἀπολυθεὶς ἐπανέρχομαι ἐν τῷ οἴκῳ.</p>	<p>Ut haec egimus, dimisit ad prandium. Dimissus venio domi.</p>	<p>Кад то обависмо, [учитељ нас] пусти на ручак. Пуштен, вратим се кући.</p>

По подне и увече, међутим, субјект је добростојећи господин у млађим или средњим годинама, а најопширније и по свему најзнатније сцене по правилу су посвећене одласку у терме и вечерњем оброку. За ово вреди узети пре свега *Разговорник монџељески*, као и гозбу из *Разговорника минхенско-ајнзигелнској*;¹⁵ но, краткоће ради, ми ћемо се овде осврнути на други један живописан пасаж – сцену ишчекивања одоцнелог госта у МЕ, 9*h-n*):¹⁶

<i>h</i> Ἐγένου πρὸς αὐτόν; — Ἐγενόμην. — Ὅπου ἦν; — Εἰς τὴν οἰκίαν ἐκάθητο.	Fuisti ad ipsum? — Fui. — Ubi erat? — Ad domum sedebat.	Јеси ли га видео? — Јесам. — Где је био? — Седео је код куће.
<i>i</i> Καὶ τί ἐποίει; — Ἐφιλόλογει. — Καὶ τί εἶπεν; — Τοὺς ἐμοὺς ἐκδέχομαι ἔρχονται καὶ ἀκολουθῶ.	Et quid faciebat? — Studebat. — Et quid dixit? — Meos exspecto; Veniunt et sequor.	И шта је радио? — С књигама. — И шта је рекао? — Чекам моје; чим стигну, ето мене.
<i>j</i> Ὑπαγε πάλιν καὶ εἰπέ αὐτῷ· Πάντες ὧδε εἰσιν. Σὺν αὐτῷ ἔλθέ.	Vade iterum et dic illi: Omnes hic sunt. Cum illo veni.	Иди опет па му кажи [да] су сви [већ] овде. Дођи с њим.
<i>k</i> Ὑμεῖς τέως σύνθετε ἐπιμελῶς τὰ ὑάλινα καὶ τὰ χαλκώματα.	Vos interim componite diligenter vitreamina et aearamenta.	А ви за то време брижљиво поређајте стакларију и брозано суђе.
<i>l</i> Στρώσατε τὸ τρικλινον καὶ ῥίψατε ἔξω ὕδωρ. Θέλω ἰδεῖν ὡς οἱ νεανίσκοι.	Sternite cenationem et projicite foras aquam. Volo videre quasi juvenes.	Припремите трпезарију и баците воде пред кућу. Хоћу да видим [да трчите] као младићи.
<i>m</i> Ἦδη ἐστρώσαμεν. Πάντα ἔτοιμά εἰσιν.	Jam stravimus. Omnia parata sunt.	Ево, припремили смо. Све је спремно.
<i>n</i> Οὐδέπω ἦλθεν; Ἄπελθε, εἰπέ αὐτῷ· Ὅψε ἡμᾶς ποιεῖς ἀριστήσαι.	Nondum venit? Vade, dic illi: Sero nos facis prandere.	Још није дошао? Иди, кажи му: Због тебе ћемо ручати касно.

Дакле, ако је судити по садржини послеподневних и вечерњих сцена, друкчијој него у југарњим, разговорници су могли служити и за поучавање одраслих; могли, не и морали, јер и сцене с одраслима као актерима могле су бити намењене опет градској деци, поготову »великима«, којима поподневна и вечерња рутина одраслих није била непозната. У сваком случају, поука заснована на разговорницима морала је бити у основи слична за све ђаке: расположиви материјал не упућује на закључак да је поука за млађе и за старије била иоле различита у погледу методе. На другој страни, материјал, овакав какав је, очевидно је могао да послужи за оне главне, добро познате процедуре учења у античкој школи.¹⁷ Партије из раговорника могле су се задавати ђаку за преписивање и за учење напамет; учитељ је могао из њих диктирати или пак читати пасаже на једном језику изискујући консекутивни превод на други.

Сам текст разговорника може се на први поглед учинити понешто усиљеним и незграпним, па чак и несређеним – мада ово последње долази највише отуда што су антички разговорници до нас допрли прошавши кроз многе руке и вишеструке преправке, а често и преписивани рђаво. Узимајући, дакле, у обзир да пред собом имамо текстове у релативно лошем стању, ми иза тога назиремо на многим местима промишљеност и вештину искусних учитеља. У неким одељцима, рецимо, смењују се, сходно сврси, наративна и дијалогска форма: отпочиње се описом рутине у првом лицу јединине, па се у подесном тренутку прелази на разговор, сав од

¹⁵ MP, 14–16; 17–19; ME, 11.

¹⁶ Dickey 2012–2015, 1.120–121.

¹⁷ За њихов класични, у битноме непревазиђени опис в. Martou 1965, 2.69–71 и 77–83.

типичних мотива и реплика, у којима релевантна лексика, штедро заступљена, ипак не блокира нити обесмишљава дијалог, а кључни термини спретно се понављају у разним облицима, овако:¹⁸

Δίδωσίν μοι ἀναλόγιον καὶ κελεύει με ἀναγινώσκειν παρ' αὐτῷ σελίδας πέντε, καὶ ἀνέγνωκα ἀκριβῶς καὶ ἐπισήμως. Τότε ἄλλω ἔδωκα.	Dat mihi manuale et jubet me legere apud se paginas quinque, et legi certe et nobiliter. Tunc alio dedi .	Дá ми налоњ и нареди ми да пред њим прочитам пет страница, и ја прочитах исправно и изражајно. Затим дадох другоме.
---	--	---

Коликог је удела у тој настави имала експлицитна граматичка поука? Разговорници, слично неким од модернијих метода,¹⁹ изгледају срачунати више на спонтано асимиловање граматике страног језика него на њено разјашњавање или на дрил. Али да је и овога не само морало бити већ доиста и било, види се из местимично сачуваних табеларних прегледа морфологије. Један такав преглед²⁰ тиче се латинске конјугације, која је праћена грчким преводом облик за облик; притом, и сам латински глагол ту је писан грчким словима, из чега можда треба да закључимо да су експлицитна граматика и дрил следовали чак и онима који су, како већ рекосмо, латински учили на ухо, без латинице. Постојале су, најзад, и читаве граматике за почетнике, писане (што данас често није случај) на циљном језику:²¹ почетник је ту имао да се испомогне глосама које су му на матерњем језику биле дате уз парадигме – само толико.

Поред самих дијалога, разговорници, сасвим као модерни »берлици«, садрже још и збирчице корисних израза – речи, реплика, »фраза« – груписаних по тематско-ситуационом принципу: како нудити госте, како се извинити, како укорити роба... Речника је наравно било и изван разговорника, па и изван *hermeneutata* као овима надређене целине: било је, то јест, и самосталних лексикографских састава којима су се људи у антици могли послужити учећи латински или грчки. У рукописној предаји – и опет не без средњовековних модификација – сачувани су нам Псеудо-Филоксенов латинско-грчки и Псеудо-Кирилов грчко-латински речник.²² Судаћи пак по античким фрагментима на папирусу, сачуваним у значајном броју, двојезични речници представљали су задуго, до у IV век, главнину материјала који се нудио за учење латинског.²³ Из фрагмената, јасно, није лако докучити укупну садржину, уређење или обим тих списа; но, по свему судаћи, најобимније такво дело посведочено је у тзв. *Хелмштајтским фрајменшима*:²⁴ посредни је био двосмерни речник латинско-грчки и грчко-латински, чији се изворни обим процењује на преко тридесет хиљада ставки.

¹⁸ HS, 20–21.

¹⁹ За практичан преглед савремених глотодидактичких метода дат са становишта класичне наставе в. Ricucci 2015, 165–174.

²⁰ Стразбушки папирус из III/IV в., P.Strasb.inv. G 1175 (Mertens/Pack 3, 2134.71; Dickey 2012–2015, 1.7, бр. 18): за текст и кратак коментар в. Dickey 2015, 33–34. Још један пример, нешто познији (V/VI в.), јесте P.Louvre inv. E 7332 (Mertens/Pack 3, 2997; Dickey 2012–2015, 1.9, бр. 60); издање: Dickey и др. 2013.

²¹ Главни пример је, разуме се, сам Доситеј (в. фусн. 1).

²² Издање: Gloss. 2, 1–212 и 213–483.

²³ Dickey 2012–2015, 1.11.

²⁴ *Fragmenta Helmstadensia*, уз која припада и изгубљени *Folium Wallraffianum*. Kramer 1983, бр. 4; в. и Kramer 1980.

Вратимо се још једном на свој главни предмет. Данашњи читалац лако ће приметити да су неки од типичних односа у античкој урбаној средини – нпр. учитељ~ђак, домаћин~гост, господар~роб – у разговорницима оцртани с тачношћу и сугестивношћу која местимице, и често, подсећа на дела античке књижевности која за свој предмет узимају типичне нарави и свакидашње ситуације. Зато они данас чине утисак сликовита штива, и није чудо што привлаче пажњу. Треба, само, имати на уму да, под тим утиском, ми разговорнике читамо у другом кључу од онога у којем су они писани.

Између осталог, у њима се налази мноштво појединости релевантних за античка реалија, па је природно што се они и са тога становишта читају као интересантан извор. На пример, у сценама из МЕ које смо овде размотрили могуће је издвојити следеће фактичке занимљивости и нејасноће: шта су то *ὑποδερμίδες* одн. *pedules* у 2*a*; зашто се у 2*d* спомиње *palla* кад је то женска одећа, и зашто дечко облачи и огртач (*ἔπενδύτης*, *superaria*) и кабаницу (*φελόνη*, *paenula*); у 2*k-l* у школи диктира ђак ђаку, али није јасно шта се тачно збива; у 9*l*, пред долазак госта прилаз кући се залива водом... А и кад се ограничимо на језичку страну ствари, главни проблеми које ми видимо у разговорницима не тичу се глотодидактике као њихове изворне сврхе, већ пре свега текстуално-критичких питања, која су многобројна и крупна. Рецимо, у школској сцени коју смо видели могућно је, кроз поређење текста МЕ, 2*n-o*, с одговарајућим одељцима у С и LS, реституисати текст једног првобитног, »архи«-разговорника.²⁵ Судаћи по том месту где се назире шта је стајало на изворишту расположиве предаје, у разговорницима које имамо треба рачунати са сталним мањком ситних делова – појединих речи, кратких пасажа – изостављаних при покушајима скраћивања текста: без њих, сцене се више не одвијају глатко и јасно. Критичка или томе сродна питања постављају се и у вези с примарношћу грчког или латинског текста на појединим местима. На пример, у одељцима из МЕ које смо видели, ропски превод *linguas* за *γλώσσας* у 2*o* казује да је то место преведено с грчкога на латински; у 9*l*, напротив, *θέλω ἰδεῖν ὡς οἱ νεανίσκοι* за *volo videre quasi juvenes* (требало је *ὡς νεανίσκους*) указује на обратно; омашка при превођењу с латинског вероватно је и узрок за 2*a* *ἔπενδύτην λευκὴν* уместо *λευκόν* због фемининума *superariam albam*. Најзад, разговорници убедљиво сведоче, на један начин релативно редак у античким текстовима, о језику свакодневне усмене комуникације међу »обичним« светом по античким градовима. У нашим примерима, као значајне појединости те врсте јављају се не само вулгаризми попут DatSg *alio* у 2*j* или бркања *ubi/quo* у 2*r* *ἐπανερχομαι ἐν τῷ οἴκῳ* / *venio domi* и 9*h* *εἰς τὴν οἰκίαν ἐκάθητο* / *ad domum sedebat*, већ и ретко посведочени елементи школског жаргона као 2*i* *inducere* »прецртати, прешкрабати« или 2*j* sqq. *ἀποδίδοναι* / *reddere* »бити преслишан, показати знање«.

Читање без обзира на ауторску интенцију, то је судбина коју псеудодоситејски разговорници деле с многим другим античким списима: третирајући текстове као *изворе* жељених информација, ми у њима често тражимо слику нечега што ни приближно није њихов предмет. У нашем послу то се не може избећи; но, кад је реч о списима старих глотодидактичара, никоја врста легитимног испитивања не треба

25 »Comparison of school scenes«: Dickey 2012–2015, 1.145–146.

да засени њихову примарну сврху и прави значај. Данас, кад се класична настава суочава с недоумицама ако не и критичним искушењима изнутра, с неразумевањем ако не и радикалним порицањем споља, важно је да будемо начисто с тиме где су, шта су и какви су почечи дидактичке традиције која вековима конфигурише и интегрише европску школу.

Библиографија

- Bonnet 2005 = G. Bonnet (изд.), *Dosithée: Grammaire latine* (CUF), Paris.
- Dagron 1969 = G. Dagron, »Aux origines de la civilisation byzantine : Langue de culture et langue d'État«, *Revue Historique* 241:1, 23–56.
- Dickey 2012–2015 = E. Dickey (изд.), *The Colloquia of the Hermeneumata Pseudodositheana*, књ. 1: *Colloquia Monacensia-Einsidlensia, Leidense-Stephani, and Stephani*; књ. 2: *Colloquium Harleianum, Colloquium Montepessulanum, Colloquium Celtis, and fragments* (Cambridge Classical Texts and Commentaries, књ. 49 и 53), Cambridge.
- Dickey 2015 = E. Dickey, »Teaching Latin to Greek speakers in antiquity«, у зборнику J. Gnoza (уп.), *Learning Latin and Greek from Antiquity to the Present* (Yale Classical Studies, књ. 37), Cambridge, 30–51.
- Dickey и др. 2013 = E. Dickey, R. Ferri, M. C. Scappaticcio, »The Origins of Grammatical Tables: a Reconsideration of P.Louvre inv. E 7332«, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 187, 173–189.
- Dionisotti 1982 = A. C. Dionisotti, »From Ausonius' Schooldays? A Schoolbook and Its Relatives«, *Journal of Roman Studies* 72, 83–125.
- Flammini 2004 = G. Flammini (изд.), *Hermeneumata Pseudodositheana Leidensia, Monachi et Lipsiae*.
- Gloss. 2 = G. Goetz, G. Gundermann (изд.), *Glossae Latinograecae et Graecolatinae. Accedunt minora utriusque linguae glossaria (Corpus glossariorum Latinorum, књ. 2)*, Lipsiae 1888.
- Gloss. 3 = G. Goetz (изд.), *Hermeneumata Pseudodositheana. Accedunt hermeneumata medicobotanica vetustiora (Corpus glossariorum Latinorum, књ. 3)*, Lipsiae 1892.
- Kramer 1980 = J. Kramer, »Kommentar zum Kölner griechisch-lateinischen Glossar (Folium Wallraffianum)«, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 38, 229–243.
- Kramer 1983 = J. Kramer, *Glossaria bilingua in papyris et membranis reperta*, Bonn.
- Kramer 2001 = J. Kramer, *Glossaria bilingua altera (C. Gloss. Biling. II) (Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete, Beiheft 8)*, München/Leipzig.
- Marrou 1965 = H.-I. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, књ. 1–2, шесто издање, Paris.
- Mertens/Pack 3 = R. A. Pack, *The Greek and Latin literary texts from Greco-Roman Egypt*, треће издање, ревидирао P. Mertens, на интернет адреси <promethee.philo.ulg.ac.be/cedopal>.
- Ricucci 2015 = M. Ricucci, »Per una disamina del metodo Polis: un "nuovo" metodo glottodidattico per insegnare il greco antico come L2«, *Lucida intervalla* 44, 155–179.
- Rochette 2008 = B. Rochette, »L'enseignement du latin comme L² dans la Pars Orientis de l'Empire romain: les *Hermeneumata Pseudodositheana*«, у зборнику F. Bellandi, R. Ferri (уп.), *Aspetti della scuola nel mondo romano*, Amsterdam, 81–109.

Vojin Nedeljković

A CHAPTER ON LANGUAGE LEARNING IN CLASSICAL ANTIQUITY -
THE COLLOQUIA OF THE HERMENEUMATA PSEUDODOSITHEANA

Summary: Among the rich and varied (and yet relatively unfamiliar) remains of ancient texts on which Greek and Latin were taught to foreigners, the Colloquia, or Dialogues, which made part of ancient phrasebooks known as *Hermeneumata Pseudodositheana*, stand apart as a notable class, with everything that is uncertain or unclear about them. This paper offers a review of what can be known or inferred about school practice the Colloquia used to be part of, about persons who typically partook in the instruction, about teaching/learning procedures and results. As immediate and intuitive as these old texts may appear to the eye of the modern teacher or reader, on closer examination they turn out to be finely tuned products of a rather sophisticated school. The author also insists on the original purpose and use of the Colloquia being profoundly different from what we seek or seem to find in them today, and sketches some consequences of this discrepancy.

Key words: language acquisition, bilingual text, phrasebook.